

ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОЛОГІЯ

Н. Д. Коваленко (Кам'янець-Подільський)

УДК 811.161.2'28'373.7

ПРОСТОРОВИЙ ЗВ'ЯЗОК ФРАЗЕМ ТА ЇХ КОМПОНЕНТІВ

На сучасному етапі розвитку фразеології на особливу увагу заслуговує вивчення питання про просторове поширення та особливості вживання фразеологізму і власне його компонентів. Актуальними стали комплексні дослідження, у яких поєднано структурно-значеннєвий аналіз фразеологічних одиниць, ураховано їх семантичну організацію, контекстуальні можливості з огляду на те, що витворення фразеологічних одиниць – це живий і здебільшого загадковий процес, тісно пов'язаний з людським життям.

Повнота й достовірність інформації про фразеологізми та особливо їх компоненти забезпечує об'єктивне визначення не тільки особливостей українських діалектів, їх мобільність, а й нарізність побутування лексем і фразем як виразників ментальності етносу. Основними напрямками вивчення структурно-семантичних характеристик і національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць, як це можна помітити в сучасних роботах, є дослідження діалектного складника компонентів, які усталилися в структурі фраземи або поширенні й за її межами; вивчення метафоричних основ внутрішніх форм; етнолінгвістичні описи з орієнтацією на усталені національно-культурні еталони в певному мовному соціумі.

Актуальним залишається завдання – фіксувати живе народне мовлення, обстежуючи максимальну кількість населених пунктів. Важливим у цій роботі є запис тексту фонетичною транскрипцією, що надалі уможливить зробити висновки про мовленнєві особливості та ареальне поширення лексем та фразем, здійснити порівняльний аналіз з іншими українськими й слов'янськими говірками, а також з одиницями літературної мови.

Мета статті – виявити особливості побутування та просторове поширення лексем, що вийшли з активного вжитку і мають риси „діалектологічності”, та їх функції у складі стійких сполучень слів.

У минулому столітті фразеологічні одиниці окремих говорів зрідка зафіксовано в лексикографічних працях, що презентують діалектну лексику окремого говору чи групи говірок. Зазвичай, фразеологізми подавали, як ілюстративний матеріал до реєстрових слів, що вживалися лише у складі сталих висловів, наприклад, у гуцульському говорі *бандіті* – витівки, затії; *бандіті біти* ‘байдикувати’; *гнути, точіти бандіті* ‘плести нісенітниця’ [ГГ: 20]; *гец* – витівка, жарт; *вийма́ти на гец* ‘піднімати (когось) на сміх’; *зробіти геци* ‘робити (з когось) посміховище’ [ГГ: 44]. Такі дані з різних ареалів можуть

підтверджувати, уточнювати або спростовувати висновки про рівень активності фразеологізмів у синхронії та діячронії, наявність явища кореляції, коли територія побутування фраземи та її компонентів збігається, про вживання сталого виразу й затемнену семантику його компонента в межах групи говірок тощо.

Сучасна українська фразеографія говірок представлена окремими словниками й опублікованими фрагментами словників діалектної фразеології таких говірок українських наріч: південно-західне – східноподільські (М. Доленко), західноподільські та південноволинські (Н. Коваленко), волинські (Н. Кірілкова), лемківські (Н. Вархол, А. Івченко; Я. Битківська, Г. Ступінська); південно-східне – центральнослобожанські (О. Юрченко, Л. Ройзензон, С. Ройзензон; А. Івченко), східнослобожанські і степові говірки Донбасу (В. Ужченко та Д. Ужченко), нижньонаддніпрянські (В. Чабаненко); північне – західнополіські (Г. Аркушин, З. Мацюк, П. Грищенко), середньополіські (Г. Доброльожа).

Окрім того, фразеологічний матеріал з різних територій України представлено та описано в дисертаціях, систематизовано, зазвичай, у додатках, але не завжди опубліковано окремими фразеологічними словниками. Цінний емпіричний матеріал подано в роботах В. Лавера „Фраземіка українських діалектів карпатського регіону” (1991), Т. Грици „Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області” (1996), Р. Міняйла „Активні процеси в ареальній фразеології сходу України” (2001), Н. Романюк „Фразеологія верхньонаддністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці” (2002), М. Олійник „Фразеологія гуцульських говірок” (2002), О. Плетневої „Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект)” (2004).

На матеріалі текстів сучасного діалектного мовлення, графічно реалізованих через точну транскрипцію, найперше спостерігаємо значну фонетичну варіативність, явища згортання до одного слова, приклади коментарів інформаторів, коли, на їхню думку, треба точніше передати інформацію, стан, емоції тощо. Об’єктивність досліджень фактів сполучуваності слів, граматичних особливостей говірок, структурних відношень між елементами теж залежить від фотографічного рівня подання значних за обсягом текстів широкої тематики. Безсумнівними є цінність діалектних текстів, потреба їх упорядкування для формування текстотеки з усіх територій поширення українських говірок.

У діалектному мовленні Поділля лексема *банта* – поперечка, на яку сідають кури, балка, що з’єднує крокви. Також паралельно із *банта* вживають лексему *штандари*, наприклад, у західноподільських говірках: *банта то банта на гор’і були / кури с’їдали на банта // ше кажут шо п’їшли кури на штандари / так тоже на банта казали* (Стан). Виявляємо з цією лексемою фразеологізми *п’їшли кури на штандари*, *п’їшли кури на банти* зі значенням ‘спати’. У говірках Чемеровеччини маємо такий автокоментар: *банта / це ў нас кажут курам курник //*

а там пок'лали 'банта / та'к'і шо'би 'кури ви'л'і 'тали / бош 'кури не^у 'будут на зе^м'л'і си 'д'іли / а т'реба 'банта 'робл'ат та'к'і попе^у'речн'і // ў нас 'вишка 'кажут / де 'кури с'ідайут. У сусідніх говірках лексему пояснюють так: 'банта – то це та'ке там на по^д'і чи на под'р'і попе^у'речка та'ка м'іж крок'вами (Вікт).

У гуцульських говірках ця лексема також функціонує з таким самим значенням, але поряд з лексемою бантіна використовують слембіна [ГГ: 21]. Ця лексема функціонує в бойківських і буковинських говірках з тотожним значенням, наприклад, ужэсмо поприбивали до крок'вів банти; крайна банта впала, і кури не мають де сидати [СБГ: 23], а також і в наддністрянських: 'кури сид'ет на 'бантах [Шило 2008: 47]. Буковинці поряд з лексемою банта вживають слово бантіця, наприклад, покладі бантіцу, бо кури не мають на шо сидати [СБГ: 24]. У східнословобожанських говірках лексема банти (мн.) – це горизонтальна планка, що сполучає передні загнуті частини полозів саней [СУСГ: 21]. ТРЯМ, ТРАМ – діал. 1. Сволок у хаті або бантина на горищі, в повітці, клуні і т. ін. 2. Взагалі колода, балка. І. Огієнко зафіксував трам, траму – те саме, що сволок [Огієнко 1978: 409]; сволок, сволока, давнє. В Галичині трам [Огієнко 1978: 357].

Найпоширенішим фразеологізмом із компонентом банти в сучасних говірках є класти зуби на банти. На матеріалі подільського мовлення зафіксовано низку варіантів, що відбивають фонетико-акцентуаційні, морфологічні та синтаксичні ознаки цього ареалу: к'ласти 'зуби на 'банти 'голодувати' (Дер, Плп, СУ), к'ласти 'зуби на 'банта (Влн), к'ласти 'зуби на бан'тини 'голодувати' (Вер, Ромн), 'зуби на бан'тах 'обмежувати себе в чомусь' (Ктг), в'іш'ети 'зуби ў 'банта 'голодувати' (Мих). У записах ХІХ ст. Матвія Номиса з цього регіону знаходимо вираз кінь пішов на банта із значенням 'здох' [Номис 1993: 608]. Неочікуваний вияв уживання компонента трам в одній говірці Поділля виявлено в компаративному виразі ўпаў йак трам 'впасти на землю всім тілом' (Кдр). У говірках Харківщини вживають номінацію сволок і фразеологізм носом сволок зачіпать 'бути гонористим, чваньком' [Сагаровський 2011: 143].

В українській фразеології виділяємо структурно-семантичну модель „покласти зуби + на + назва місця зберігання = голодувати”, яка вирізняється широкою варіативністю компонентів. Окрім названих вище фразем, цю модель наповнюють: східноподільські – зуби на кóмин / поліцію закінути 'нічого не їсти, голодувати' [Доленко 1975: 149]; зуби на кóмин / поліцію закінути [Доленко 1975: 149]; західноподільські – пок'ласти 'зуби на по'лиц'у (Злн, Зр, Кд, Нг, См, Шд), пок'ласти 'зуби на 'полку (МК, Рх, См), к'ласти 'зуби на 'полку (Км), 'зуби на 'полку пок'ласти (МК), 'зуби на 'полку (Дн); буковинські – клáсти зúби на клінок (вішалку) [МСБГ IV: 54], клáсти на колóдку [МСБГ IV: 52]; лемківські – завісити зúбы на клінець [Вархол 1990: 66]. Дані фольклорних і діалектологічних праць, лексикографії дозволяють установити основні

та периферійні одиниці, загальномовні й локальні. Спостерігаючи динаміку номінацій, визначаємо наявність ареальних кореляцій, коли територія побутування фраземи та її компонентів збігається повністю.

Лексема *кагла* є предметом вивчення фольклористів та етнографів, адже цей отвір димовивідної труби, що затикають для утримання тепла (затикало, яким затикають пічну трубу – *каглянка*), є персонажем багатьох повір'їв. Зокрема, це звичайне місце перебування чортів, а також шлях можливої їхньої появи в помешканні; на Гуцульщині перед замовлянням проти хвороби підходили під каглу і вклонялися їй тричі [Жайворонок 2006: 266]. Номінація поширена в усіх говорах української мови: у західноподільських говірках *кагла* – *це димо^х'ід / 'може^н 'бути в'ід з^руби чи в'ід п'йеца кагла*. На Чемеровеччині, зокрема в с. Вікторівка, виявляємо такий приклад з цією лексемою: *ко^л'ис' бу^л'и з^руби / па^л'или со^л'омо^у або па^т'і^к'ами / ко^л'и ўже 'вигор'і^у во^г'он' / шоб бу^л'о 'теп^л'о / про^в'іри^л'а там ха^з'аїка шо^б'и ўже не^н с'у^д'а / не^н ве^н'р'та^у'с'а на 'хату дим // йак ўже по^т'ухло / а з^р'упка ше 'теп^л'а / то^д'і при^к'ривали / шоб не^н їшо^у 'холод / спе^н'ц'і^л'но бу^л'а кагла; а в с. Летава *кагла* – це комин: *кагла / ну ў п'йецу йак па^л'ити / а ко^л'інок / да да ко^л'інок*.*

На Бойківщині *кагла* 1. димохід, доведений із житлового приміщення тільки до сіней; 2. заслінка в печі [Онишкевич 1984: 334]. Словник буковинських говірок подає таке визначення лексеми: *кагла* – 1. нижня частина димоходу, наприклад, *кагла* *лиш* у *комірч'їні*, а там *зв'єр'ьха ко^л'ин*; 2. отвір димоходу в сінях (заст); 3. чад [СБГ: 181]. У наддністрянських говірках поряд з лексемою *кагла* вживають лексему *баба* – частина комина на горищі: *т'реба з'мазати 'бабу*, також у цій говірці *кагла* – ганчірка, якою закривають димохід, щоб зберегти тепло (комінох) та частина димоходу від печі, до стіни, через яку дим проникає до сіней [Шило 2008: 134]. На Гуцульщині *кагла* – 1. отвір у сінях для виходу з печі. 2. нижня частина димири над пічкою [Негрич 2008: 87]. У поліських говірках *кагалá* – отвір у димоході, що закривають для утримання тепла [СПГ: 88]. Виявляємо зміну наголосу, якщо в наддністрянських, буковинських, гоцульських говірках наголос падає на перший склад *кагла*, то в поліських та західнополіських – на останній (*кагалá*). Прикметно, що слово зацікавило Івана Огієнка під час підготовки „Українського стилістичного словника”: *кагалá*, у Галичині *кагалá* [Огієнко 1978: 177], *димáр* [Огієнко 1978: 107], *ко^л'ин*, а не *ком'ін* мц. з лат. *Saminus* [Огієнко 1978: 191].

Аналізовану лексему вживають у складі сталих народних виразів, територіально вона може зберігати регіональні мовні особливості, наприклад: західноподільські – *закр'ити каглу* ‘замовкнути’ (Кос); гуцульські – *темно, як у 'кагли* ‘цілком темно’: *запа^л'и луш'ницу, бо надво^р'и 'темно, ек у 'кагли* [ГС: 309].

Фразеологізм *п'ішла 'миїка по се^н'л'ї* вживають зі значенням ‘про когось погано говорять’ (Плп). Мотивація є цілком прозорою, тому

що в говірках Західного Поділля лексема *мийка* означає: *мийка* – *мити посуду / т'рапка*; *ну от бе^лре^лц'а там т'рапка і мийец'а посуду ну зарасц'і чисталки йе ус'о / ну а колис' була т'рапка таї сипали соду / таї мили посуду / а йакшо жирне йакес' / то рвали п'кучу кропиву і мили банки з молока* (Стан). У гуцульських говірках лексеми розуміють так само: *мійка* – ганчірка для миття [Піпаш 2005: 101]. На Буковині *мійка* має два значення: 1. ганчірка для миття посуду, 2. перен. пліткарка: *От вонá мійка: має всьо узнати, піти в село розказати, ще й прибрéши* [СБГ: 288], [МСБГ: 74]. У наддністрянських говірках сема 'невелика ганчірка для миття посуду, пліткарка' реалізована такими лексемами: *мійка, мйтка, мйтниця, мйчка* [Шило 2008: 173, 174]. Словник західнополіських говірок теж фіксує лексеми *мийка* [*мійка*] – кусочок тканини для миття посуду [Аркушин 2000: 311]. У східнослов'янських говірках слово має інше значення: *мійка* – миска [СУСГ, 126]. У східноподільських говірках лексема також є відомою: *мийка* [*мийка*] – ганчірка для миття посуду [Березовська 2010: 154]. У поліських говірках лексема має інше значення: *мійка* – дрібна риба [СПГ: 126]. Отже, у складі фразеологізму центральним, а можливо й рушійним, у народженні образності виразу стало переносне значення.

Такою, що вийшла з активного вжитку, але цікавою для дослідників етнографії, є лексема *праник* – старовинний дерев'яний гладенький валок для вибивання білизни під час прання на річці, на ставку тощо [Жайворонок 2006: 478]. Та особливість *праника*, що ним сильно били по білизні, видобуючи ритмічні звуки, стала центральною у фразеотворенні, коли є потреба назвати побиття або дати характеристику мовленню (монотонному, безмістовному тощо).

Лексема *праник* відома в багатьох говірках і зафіксована в діалектних словниках, наприклад, у говірках південної Хмельниччини: *даўним даўно праником прали на р'іц'і ш'мат'а / виби'вали йо'го праником* (Стан); *ну напи'кла 'каже' пран'ік'і'ю* (Вікт); *праник / колис' прали / дере'їане прати на дошц'і колис' прали / б'рали дошку і прал* (Лтв); *праник то се колис' та'ке було / знайиш / полот'на б'їли // таї їдут на ста'вок тиї праником йо'го 'дуже' мо'чи і тоу'чут / це де'ре'ї'ані'ї та'кії з'робленіи прани'чок / йак з доше'чки / але' ли'це ше / ручку і тим так 'бити / знайиш / али' во'но с та'кого 'дере'ва т'аш'кен'кого / ду'бове' по'вино 'бути / шоп 'вибило 'добре' / шоп 'б'їли' полот'но було* (Кос); у полтавських говірках *праник* або *прач* – спеціальної форми деревина, якою перуть, вибивають білизну: *Принесла мені праник на річку, там я рядна добре повибиваю та повикручу* [Ващенко 1960: 80]; у поліських – *праник* або *п'ральник* – моток пряжі, який вибілюють і перуть [СПГ: 171]; у наддністрянських – *п'раник, праник, пр'анник, праннік* – дерев'яний валок, яким вибивають білизну під час прання; *праник: П'раником пе'рес'і* [Шило 2008: 214]; на Гуцульщині *п'ранник* – дерев'яна дошка з ручкою для прання руками білизни та полотна в річці [Негрич 2008: 143], [ГС: 496], а також знев.

язик [Піпаш 2005: 153]. У бойківських говірках *пранник*, *пранік*, *пранік*, *пранік*, *пранік* – 1. праник з нарізаними карбами, рубель. 2. розрізи у жіночому „лийбику” (жилетка з домашнього сукна) по боках від пляса до колін [Онишкевич 1984: 133]. На Лемківщині записано ще один фонетичний варіант лексеми *пранік* зі значенням ‘прач, праник’, а також дієслово *прати* 1. з ремаркою експресивне ‘сильно бити когонебудь’. 2. Прати (білизну) [Турчин 2011: 258]. Отже, виявляємо, що ця лексема має однакове пряме значення в усіх говірках, може мати й переносне вживання, але вирізняється численними фонетичними варіантами: *пранік*, *пранік*, *пранік*, *пранік*, *пранік*, *пранік*.

Найпоширенішими просторово виявилися фразеологізми зі значенням ‘базікати, дуже багато говорити’, наприклад, західноподільські говірки – *мо^лоти йази^лком йак п^раником* (Кос), *пле^лс^кати йази^лком йак п^раником* (Нг); гуцульські – *меле язиком як праником, так праникає* [ГС: 496]; *вірівняти, як праником* ‘добре вирівняти, зробити дуже рівним’ [ГС: 496].

Прозорою є мотивація фразеологізмів подільського діалектного мовлення зі словом *чп*, що базується на значенні власне цього компонента: *п^ряний йак ч^п* ‘дуже п^ряний’ (Злч, Корм, Чр, Нг, Сахк, Внк, Кдр), *наб^ратис^а йак ч^п* ‘напитися алкогольних напоїв’ (Кдр). В українських говірках по-різному вживають це слово. Інформатор с. Станіславівка дає таке тлумачення: *ч^п шос^л за^ткати / ба^рилка йе с^лз^руркойо шо ч^пом за^крива^йец^а / за^тчка та^ка*. У буковинських говірках *чп* вигук. геть (заст.) [СБГ: 646]. На Гуцульщині *чп*, *чпна* – кілок, шпичка (деталь приладів і посуду) [Піпаш 2005: 221]. На Чемеровеччині в с. Вікторівка зафіксовано: *от наб^рали й^лбочку во^ди / і ч^пом за^били / і по^везли ж^пін^кам на ч^поле / д^ат^ко по^віз на ч^пон^ах*. У Новоушицькому районі *чп* – це предмет, яким закривають діжку.

Зацікавлення викликає зафіксований у подільській говірці фразеологізм *ро^ску^сити шкар^лу^пу*, ужитий зі значенням ‘викривати когось’ (Кур). Майже в усіх говірках лексема *шкаралупа* має однакове значення, але спостерігаємо різні варіанти звучання: *шкар^лу^па зо й^лс^ого йе / і з йа^йц^а / с^цибул^і* (с. Стан, Вікт, Лтв, Кос). У поліських говірках виявляємо такі варіанти лексеми: *шкор^упа, шкаляр^уща, шкаруп^лка, шкорлуп^йка* – шкаралупа з яйця [СПГ, 235]. У гуцульських говірках також виявляємо поширення цієї лексеми: *шкарал^упа* – шкарлупа (горіха, яйця та ін.) [Піпаш 2005, 226], і варіант *шкаралу^ці* [ГС: 650]. У західнополіських говірках слово вживають дещо з іншим значенням: *шкаралупа [шкарал^упа]* -и, ж. те саме, що длу^пах [длу^пах] – буряк чи картоплина, у яких середину виїли миші, наприклад: *отко^ала й^аму картопл^і, а там самі длу^пах^і* [Аркушин 2000: 267].

У збірці Матвія Номиса подано вираз із Поділля *дме^цця, як шкурлат на вогні*, що передає негативний емоційний стан ‘сердитися; виявляти гнів’ [Номис 1993: 144]. За матеріалами наших текстів-

автокоментарів, сучасні носії говірок цього регіону не знають такого виразу.

Лексему *шкурлат* не фіксує жоден діалектний словник, окрім словника наддністрянських говірок. У західноподільській говірці с. Станіславівка інформатор так пояснює слово: *шкурлат / йа'к'іс' шк'ір'ки йе шо 'робл'ат 'чобати / а н'е то йа'к'ис' ста'рїї 'чоб'ім / йо'го р'вут на шкурла'ти і ла'тали 'чобати шкурла'тами / лат'ки*. У наддністрянських говірках *шкурлат* – це кусок шкіри, яким прив'язують кужіль до кужілки, наприклад: *Дес' с'ї по'д'ів шкурлат* [Шило 2008: 280]. Зауважимо, що діалектологічні, етнографічні та фольклорні матеріали певного часу засвідчують: фіксація того, що характеризувало діалектну мову в різні періоди і на різних територіях – це своєрідна пам'ятка, у якій відображено живі мовні процеси.

Отже, дослідження актуальної проблеми про просторове буття фразеологізму і власне його компонентів (на основі наративів, словників, фольклорних та етнологічний пам'яток) уможлиблює вияви територій, де вживання і розуміння слова збігається з його функціями у фраземі або лише одне з багатьох значень загальноновживаного слова стає фразетвірним. Зрештою, лексеми, які вийшли з активного вжитку і невідомі говірконосям, можуть бути зафіксовані у фразеологізмі. Попередній аналіз підтверджує думку про наявність просторових кореляцій, із залученням більшої емпіричної бази української діалектології ареальний опис може бути уточнений і доповнений.

Умовні скорочення назв населених пунктів

Вікт – с. Вікторівка Чемеровецького р-ну, Влн – смт Віньківці Віньковецького р-ну Хмельницької обл.; Вер – Вербка Кам'янець-Подільського р-ну, Дн – ст. Дунаївці Дунаєвецького р-ну, Злн – с. Зелена Чемеровецького р-ну, Злч – с.Зеленче Дунаєвецького р-ну, Зр – с. Зарічанка Чемеровецького р-ну, Кд – с. Кадіївці Кам'янець-Подільського р-ну, Кдр – с. Кудринці Кам'янець-Подільського р-ну, Кос – с. Косиківці Новоушицького р-ну, Корм – с. Кормильче Чемеровецького р-ну, Крч – с. Карачієвці Віньковецького р-ну, Ктг – с. Китайгород Кам'янець-Подільського р-ну, Лтв – с. Летава Чемеровецького р-ну, Мих – с. Михайлівка Борщівського р-ну Тернопільської обл.; МК – с. Мала Кужелівка Дунаєвецького р-ну, Нг – с. Нігин Кам'янець-Подільського р-ну, Плп – с. Пилипківці Новоушицького р-ну, Рх – с. Рахнівка Дунаєвецького р-ну, Схк – с. Сахкамінь Кам'янець-Подільського р-ну, См – смт Смотрич Дунаєвецького р-ну, СУ – смт Стара Ушиця Кам'янець-Подільського р-ну, Стан – с. Станіславівка Віньковецького р-ну, Цк – с. Цикова Чемеровецького р-ну, Чр – с. Черче Чемеровецького р-ну, Шд – с. Шидлівці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.

Література

Аркушин 2000 – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1 – 2; **Березовська 2010** – Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття в східнополіських говірках / Г. Г. Березовська. – Умань : Уман. комун. вид.-полігр. п-во, 2010. – 348 с.; **Вархол 1990** – Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. – Братіслава : Словац. пед. вид-во. Від. укр. л-ри в Пряшеві, 1990. – 160 с.; **Ващенко 1960** – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Х. : Вид. Харків. ордена труд. черв. прап. держ. ун.-ту ім. О. М. Горького, 1960. – 108 с.; **ГГ** – Гуцульські говірки : короткий сло. /відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.; **ГС** – Хобзей Н. В. Гуцульські світи. Лексикон / Наталія Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Л., 2013. – 668 с.; **Доленко 1975** – Доленко М. Т. Матеріали для словаря диалектних фразеологізмів Подолья / М. Т. Доленко // Вопр. фразеології. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272.– № 8. – С. 131 – 161; **Жайворонок 2006** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : слов.-довід. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.; **МСБГ** – Матеріали до словника буковинських говірок / укл. : В. А. Прокопенко та ін. – Чернівці, 1971 – 1979. – Вип. 1 – 6; **Негріч 2008** – Негріч М. Скарби гуцульського говору : Березови / М. Негріч. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 – 224 с.; **Номис 1993** – Приказки, прислів'я, і таке інше / уклад М. Номис. – К., 1993. – 768 с.; **Огієнко 1978** – Огієнко І. Український стилістичний словник / проф. І. Огієнко. – Вінніпег, 1978. – 496 с.; **Онишкевич 1984** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1 – 2; **Піпаш 2005** – Піпаш Ю. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Юрій Піпаш, Борис Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.; **Сагаровський 2011** – Сагаровський А. А. Професійні елементи у фразеологічному ідіодіалекті / А. А. Сагаровський // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2011. – № 3. – Ч. I. – С. 140 – 147; **СБГ** – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.; **СПГ** – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.; **СУСГ** – Словник українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.; **Турчин 2011** – Турчин Є. Словник села Тилич на Лемківщині / Є. Турчин. – Л. : Укр. акад. друк., 2011. – 384 с.; **Шило 2008** – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 128 с.

Коваленко Н. Д. Просторовий зв'язок фразем та їх компонентів

На сучасному етапі розвитку фразеології на особливу увагу заслуговує вивчення питання про просторове поширення та особливості вживання фразеологізму і власне його компонентів. Актуальними стали комплексні дослідження, у яких поєднано структурно-значеннєвий аналіз фразеологічних одиниць, ураховано їх семантичну організацію, контекстуальні можливості з огляду на те, що витворення фразеологічних одиниць – це живий і здебільшого загадковий процес, тісно пов'язаний з людським життям.

Дослідження про фразеологізми та особливо їх компоненти забезпечують об'єктивне визначення не тільки особливостей українських діалектів, їх мобільність, а й нарізність побутування лексем і фразем як виразників ментальності етносу. У статті проаналізовано структурно-семантичну характеристику та національно-культурну специфіку фразеологічних одиниць та їх лексичний склад; описано діалектний складник слів, які усталилися в структурі фраземи або поширенні й за її межами; з'ясовано метафоричні основи внутрішніх форм з орієнтацією на усталені національно-культурні еталони в певному мовному соціумі.

Ключові слова: лексема, фразеологізм, компонент фразеологізму, говір, діалект.

Коваленко Н. Д. Пространственная связь фразем и их компонентов

На современном этапе развития фразеологии пристального внимания заслуживает изучение вопроса о территориальном распространении и особенностях употребления фразеологической единицы и её составляющих. Актуальными остаются комплексные исследования, объединяющие структурно-смысловой анализ фразеологических единиц, учитывается их особенная семантическая организация, контекстуальные возможности, потому что образование фразеологических единиц – это живой и постоянно меняющийся процесс, тесно связанный с жизнью человека.

Изучение фразеологических единиц и особенно их компонентов обеспечивают объективность описаний не только вариантов современных украинских диалектов, их мобильности, но и разное поведение лексем и фразеологизмов как отражения ментальности этноса. В статье дана структурно-семантическая характеристика и проанализирована национально-культурная специфика фразеологических единиц, а также их лексический состав; описана диалектная составляющая слов, которые есть в составе фразеологизмов или распространены и за их полем; выяснены метафорические основы внутренних форм с ориентацией на устоявшиеся национально-культурные образцы в определенном языковом социуме.

Ключевые слова: лексема, фразеологизм, компонент фразеологизма, говор, диалект.

Kovalenko N. D. Spatial connection of phraseological units and their components

At the present stage of phraseology studying exploring the spatial distribution and characteristics of proper usage of phraseological component deserves special attention. Complex researches in which structural and semantic analysis of phraseological units is combined, became very topical, their semantic organization, contextual opportunities are taken into account in view of the fact that creation of idioms – is a lifelike and mostly mysterious process, closely linked to human's life.

The main directions in studying of structural and semantic characteristics and national-cultural specificity of phraseological units, according modern linguistic works, is to study the dialect constituent of components, which set up in the structure of phraseological unit or widespread outside of it; studying of metaphorical basis of inside forms; ethno-linguistic descriptions with a focus on established national standards in the specific cultural linguistic society.

Materials of the article show that researching of actual problems of spatial existence of phraseological unit and its components (on the basis of narratives, dictionaries, folklore and ethnological monuments) allow to display the areas where the usage and understanding of words coincide with its functions in phraseological unit or just one of many meaning of common words became the formator of the phraseological unit. The lexical units, which went out of active use and become unknown to dialect speakers are defined, but they can become the component of phraseological unit.

On the material of modern dialect speech, graphically realized through accurate transcription, the significant phonetic variations, the phenomenon of reduction to one word, the examples of informer's comments are specified, when, in their opinion, the information, status, emotions and so on should be more accurately conveyed.

The preliminary analysis confirms the presence of spatial correlations with involving of bigger empirical basis of Ukrainian dialectology, the areal description may be amended and supplemented.

Key words: lexical unit, phraseological unit, component of phraseological unit, dialect, dialectal.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2016 р.

Прийнято до друку 25.11.2016 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Мілева І. В.